

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ
ΚΟΡΤΩ

ΔΕΣΠΟΙΝΑ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΔΕΣΠΟΙΝΑ

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

- ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΩΝ ΒΙΤΣΙΩΝ, διηγήματα (Εξάντας, 1999)
- ΡΑΜΠΑΣΤΕΝ, μυθιστόρημα (Εξάντας, 1999)
- ΤΟ ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ, μυθιστόρημα (Εξάντας, 2000)
- ΣΤΟΙΧΕΙΩΜΕΝΟΣ, μυθιστόρημα (Εξάντας, 2001)
- ΑΝΙΜΑΛ, αστυνομικό μυθιστόρημα (Εξάντας, 2002)
- Ο ΓΛΥΠΤΗΣ ΤΟΥ ΔΡΟΜΟΥ, νουβέλα (Οδός Πανός, 2002)
- ΟΙ ΝΕΡΑΪΔΕΣ ΤΟΥ ΜΑΝ, αστυνομικό μυθιστόρημα
(Εξάντας, 2003, Καστανιώτης, 2013)
- Ο ΓΙΟΣ ΤΗΣ ΤΖΟΚΟΝΤΑ, νουβέλα (Εξάντας, 2003)
- Η ΛΥΣΣΑ, νουβέλα (Μίνωας, 2004)
- ΑΥΤΟΚΤΟΝΩΝΤΑΣ ΑΣΥΣΤΟΛΑ, μυθιστόρημα (Καστανιώτης, 2005)
- Ο ΔΑΙΜΟΝΙΣΤΗΣ, μυθιστόρημα (Καστανιώτης, 2007)
- Ο ΑΦΑΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ, μυθιστόρημα (Καστανιώτης, 2008)
- ΔΕΚΑΕΞΙ, μυθιστόρημα (Καστανιώτης, 2010)
- ΤΑ ΟΡΦΑΝΑ, θεατρικοί μονόλογοι (Ποταμός, 2012)
- Ο ΤΑΞΙΤΖΗΣ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ, ποίηση (Οδός Πανός, 2012)
- Η ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΜΙΑΣ ΣΚΥΛΑΣ, μυθιστόρημα (Διόπτρα, 2013)
- ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΚΑΤΕΡΙΝΑΣ, μυθιστόρημα (Πατάκης, 2013)
- ΕΠΕΙΔΗ ΕΙΝΑΙ Η ΚΑΡΔΙΑ ΜΟΥ, μυθιστόρημα (Πατάκης, 2014)
- ΕΡΩΣ ΑΝΙΚΑΤΕ ΜΑΣΑΝ, ευθυμογραφήματα (Πατάκης, 2015)
- Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΠΟΥ ΕΤΡΩΓΕ ΠΟΛΛΑ, ευθυμογραφήματα
(Καστανιώτης, 2012, αναθεωρημένη έκδοση Πατάκης, 2016)
- ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ (Πατάκης, 2016)
- ΜΙΚΡΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΡΕΛΑΣ, αυτοβιογραφικό μυθιστόρημα
(Πατάκης, 2016)
- ΡΕΝΑ, μυθιστόρημα (Πατάκης, 2017)
- ΦΩΤΙΑ ΣΤΑ ΣΑΒΒΑΤΟΠΑΧΑ, ευθυμογραφήματα (Πατάκης, 2018)
- ΣΚΥΛΙΣΙΑ ΨΥΧΗ, μυθιστόρημα (Πατάκης, 2018)
- ΤΟ ΜΥΣΤΙΚΟ ΤΟΥ ΛΕΟΝΑΡΝΤΟ, μυθιστόρημα (Πατάκης, 2019)
- ΔΕΣΠΟΙΝΑ, μυθιστόρημα (Πατάκης, 2020)

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΚΟΡΤΩ

Δέσποινα

μυθιστόρημα

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία

Πεζογραφία – 486

Αύγουστος Κορτώ, *Δέσποινα*

Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος

Επιμέλεια – Διόρθωση: Χρίστος Κυθρεώτης

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης

Φιλμ – Μοντάζ: Μαρία Ποινιού-Ρένεση

Copyright© Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε. (Εκδόσεις Πατάκη)

και Αύγουστος Κορτώ, Αθήνα, 2019

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα,

Μάρτιος 2020

Κ.Ε.Τ. Γ760 Κ.Ε.Π. 138/20

ISBN 978-960-16-8694-3

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ, ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΡΙΓΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Στο Κουτάβι, Κύριο και Θεό μου

*Γράφω τ' όνομά σου στ' ασημένιο το νερό
τι να περιμένω, πες μου, τι να καρτερώ*

ΝΙΚΟΣ ΓΚΑΤΣΟΣ, «Ο σταυρός»
(Όλα τα τραγούδια, Εκδ. Πατάκη, 2018)

Πείτε με τρελή – μπορεί και να 'μαι. Έτσι κι αλλιώς, όταν δε σου 'χει μείνει άνθρωπος να πεις δυο λόγια, και βολοδέρνεις όλη μέρα στο άδειο σπίτι, στο τέλος καταντάς να μιλάς μοναχός σου: με το μπρίκι, που αργεί να ψήσει τον καφέ, με το σεντόνι που δε λέει να στεγνώσει, με τον τοίχο, που στέκει αντίκρου σου λευκός κι αδιάφορος σαν πετρωμένος ουρανός. Κι έπειτα, το βράδυ, την ώρα που σε ζώνει το σκοτάδι, όλη η σπαταλημένη σου φωνή γυρνάει και σε βρίσκει σαν αντίλαλος, κι όπως τη μια στιγμή λαγοκοιμάσαι και την άλλη ξαγρυπνάς, δεν ξέρεις καν σε ποιον ανήκει τούτη η φωνή: να είναι άραγε η δική σου, λαλιά της σκέψης και της μοναξιάς, ή μήπως φιθυρίζουνε στ' αυτί σου πότε ο Θεός και πότε ο διάβολος; Μα όσο κι αν χώνεις το κεφάλι κάτω απ' τα σκεπάσματα, όσο κι αν το πλακώνεις με το μαξιλάρι, η φωνή που μόνο εσύ ακούς δε σταματά, κι όλο ιστορεί τα κρίματά σου και τα λάθη σου, όλο σε λέει *σκάρτη, κουτή, λειψή, καταραμένη*. Όσπου πια δεν αντέχεις, και χώνεις τη γροθιά μέσα στο στόμα

για να μην ουρλιάξεις, γιατί χωρίς αιτία μόνο οι τρε-
λοι ουρλιάζουνε.

Ν' άκουγα, έστω μια φορά, την ακριβή φωνή του
Σηφαλιού μου! Με κείνη τη βραχνάδα της, ζεστή,
πνιχτή, λες κι είχε σκαλωμένη ολάκερη την Κρήτη
στο λαρύγγι του! Να με ξαφνιάζει μες στη νύχτα,
φελλίζοντας στ' αυτί μου, Όχου το μωρέ, το τρυφε-
ρούδι μου, λες κι ήμουν μωρό – κι έπειτα οι χερού-
κλες του να αρπάζουνε τα στήθια μου, και να μου
κόβεται η πνοή απ' τη λαχτάρα. Ακόμα κι όταν εί-
χε μείνει σαν το λιανοκέρι απ' την κακιά αρρώστια,
κι έσερνε την μπουκάλα τ' οξυγόνο στο κατόπι του
(Το πατίνι μου, έτσι την έλεγε, και γέλαγε ώσπου
τον δίπλωνε ο βήχας στα δύο), ακόμα και τότε, που
η ανάσα του ήταν πιο σιγανή κι από το θρόισμα του
ξερόφυλλου, κάθε κουβέντα που ξεστόμιζε με κόπο
ήταν ξέχειλη απ' τη γλύκα της αγάπης του. Έτσι που
ώρες ώρες μου 'ρχεται να σκάσω, που ενώ τόσα λε-
φτά περάσαν απ' τα χέρια μου (τάχα για έξοδα του
νοικοκυριού, μα κατά βάθος χαρτζιλίκι, και γενναίο),
δε σκέφτηκα ποτέ η χαζή ν' αγοράσω ένα μαγνητό-
φωνο, να το έβαζα στο κομοδίνο να γράφει τα βρά-
δια που έγερνα στον ώμο του κι ο Σήφης μου, με τα
γυαλάκια του να κρέμονται στην άκρια της μύτης,
μου διάβαζε την Γκρατσιέλλα και τους Τρεις σωμα-
τοφύλακες, καρτερικά, όπως νανουρίζεις το μωρό,
ώσπου, ακούγοντας να λέει για σπαθιά, μονομα-

χίες και φραμπαλάδες, αποκοιμιόμουν δίχως να το καταλάβω. Ας είχα φυλαγμένη τη φωνή του, κι ας έλεγε συνέχεια το ίδιο πράγμα – και πάλι δε θα χόρταινα ν' ακούω, γιατί οι φωτογραφίες του, το μόνο που 'χω πια από κείνον (τα ρούχα του τα έδωσα· δεν άντεχα να τα κοιτώ αφόρετα, εγκαταλελειμμένα σαν εμένα, κάθε που άνοιγα την ντουλάπα), όσο κι αν τις αγγίζω τρυφερά με τα ακροδάχτυλα, δε βγάζουν άχνα.

Τι σκύλα μάνα! θα 'λεγε κανείς αν μ' άκουγε. Να 'χει θάψει τον μοναχογιό της, το σπλάχνο της, κι αντίς να κλαίει για το χώμα που σκεπάζει το παιδί της, να μοιρολογάει τον κύρη της! Μόνο που ο χαμός του Χρήστου μου είναι τέτοιο φαρμάκι, που έτσι κι αφήσω να κυλήσει στο αίμα μου πιότερο από μια στάλα, η αποθυμιά κι ο σπαραγμός θα με σκοτώσουν. Ο νους μου με το ζόρι αντέχει να ψηλαφήσει την πληγή – και μεμιάς αποτραβιέται, γυρνάει σ' άλλα, κουκουλώνεται με λησμονιά. Αλλά είναι κι ο θυμός που στέκει ανάμεσά μας, που όσο κι αν με ντροπιάζει, όσο κι αν παρακαλώ να πάψει να με τρώει, δε λέει να κοπάσει – τόσο, που θέλω να του βάλω τις φωνές όπως όταν ήτανε μικρός και δεν άφηνε διαολιά αδοκίμαστη, να ουρλιάξω μες στην ασήκωτη ησυχία Τι πήγες κι έκανες; Γιατί; Τη μάνα σου –τη ζωή σου την ίδια– δεν τη σκέφτηκες; Κι έπειτα, όσο βράζει μέσα μου η οργή, καταριέμαι νεκρούς και ζω-

ντανούς: τον εαυτό μου, που μια ζωή του έκανε όλα τα χατίρια, τον πατέρα του, που αντίς να πατήσει πόδι τον άφησε να τρέχει στις Γαλλίες και τις Σορβόννες και να τρίβεται με κάθε καρυδιάς καρύδι, τους χουνταίους, που βούλιαξαν τη χώρα στο σκοτάδι, τους φοιτητές με τα μούσια και τον αφορεσμένο τον Μαρξ παραμάσχαλα, που του γυρίσαν κι άλλο τα μυαλά, το γύναιο που τον τσίγκλαγε – ως και τα πλήθη που τον έχουν κάνει ήρωα, και ξεφτιίζουν λέγε λέγε τ' όνομά του, και γεμίζουν το μνήμα του λουλούδια λες κι είναι κτήμα τους, λες και δεν τον γέννησε μάνα, αλλά η τυφλή λατρεία τους. *Τραβάτε παρακεί, στον Παναγούλη!* θέλω να τους φωνάξω. *Ένας ήρωας δε σας φτάνει; Αφήστε το παιδί μου ήσυχο!* Ίσως γι' αυτό δεν έρχεται μήτε στα όνειρά μου – γιατί χτυπάει σαν το πουλί στο τζάμι του θυμού μου, ή επειδή είναι κι ο ίδιος έξαλλος μαζί μου. Ποιος ξέρει; Μπορεί κι οι πεθαμένοι να κρατάνε μούτρα.

Κι έτσι, αν δε βγω απ' το σπίτι –και βγαίνω πια μονάχα όταν αδειάζει το ψυγείο–, αν δεν ανάψω την τηλεόραση ή το ράδιο, οι μέρες κι οι νύχτες περνάνε μουγγές, σαν κόρες του παραμυθιού που τους ξερίζωσε τη γλώσσα κάποια μάγισσα (η ανελέητη μάγισσα ζωή), κι έχω μοναδική μου συντροφιά το παραμιλητό μου. Δεν είμαι η μόνη, βέβαια: έχω δει στα μνήματα χήρες και μανάδες μαυροφορεμένες που, καθώς γεμίζουν το καντήλι και σφουγγίζουνε το μάρο-

μαρο, μονολογούν σιγανά κι αδιάκοπα, μήπως και ξαλαφρώσουν απ' τα λόγια που μαζεύονται μέσα τους σαν το πύο· έχω δει ως και μια γριά που φέρνει κι αφήνει πάνω στον τάφο ένα πιάτο σκεπασμένο με πετσέτα, λες κι οι νεκροί έχουν λιγούρες – μα θα τη βασανίζει, φαίνεται, ότι δεν έχει άνθρωπο να ταΐσει.

Την τελευταία φορά που μου μίλησε άνθρωπος, κι εγώ στα μνήματα ήμουν – στο Α' Νεκροταφείο, όπου, ανάμεσα σε πρώην πρωθυπουργούς, δημάρχους και λογής σπουδαίους της ιστορίας, αναπαύεται κι ο γιος μου. (Ίσως είμαι αγράμμα, μα ποτέ μου δεν το χώνεψα αυτό το κοιμητήριο· παραείναι μεγάλο, κι απλόχωρο, και μ' όλα του τα δέντρα και τα αγάλματα μου μοιάζει σαν μουσείο πεθαμένων. Όσο για τον τάφο του Χρήστου μου, κάθε φορά ζυγώνω σκυφτή, απ' τη μια να μη με δει κανείς και με αρχίσει στα λόγια, κι απ' την άλλη γιατί αυτή η μαρμαρίνη κεφάλια που 'χει στην κορφή δεν του φέρνει ούτε στα φρύδια του παιδιού μου – είναι ένας ξένος.) Κι όπως μάζευα τα μαραμένα λουλούδια, που τελειωμό δεν έχουν τα ρημάδια, ούτε ο Άγνωστος Στρατιώτης τέτοιο λουλουδικό, βλέπω να με πλευρίζει ένας παπάς – κι ενώ μόνο την όρεξή του δεν είχα, τι να 'κανα, του μίλησα, *Καλησπέρα, πάτερ*, του φίλησα και το χέρι, κι άρχισα να σκαλίζω μες στην τσάντα μου να βρω κάνα τάλιρο, γιατί το δί-

χωσ άλλο έκοβε βόλτες μπας και τσιμπήσει κανένα τρισάγιο. Μα εκείνος μ' έπιασε στην κουβέντα, καθώς μ' είχε αναγνωρίσει (ανάθεμα τον κερατά που βρήκε τη φωτογραφία μου και την έβαλε στην εφημερίδα και δε βρίσκω ησυχασμό!), κι αφού μου είπε ό,τι λένε όλοι, τι ήρωας ήταν ο γιος μου, και πώς το παράδειγμά του θα γαλουχεί γενιές και γενιές (που ανάθεμά τες κι αυτές – ας είχα εγώ το παλικάρι μου ζωντανό, κι ας έμεναν αγαλούχητες!), αρχίνησε να λέει μια ιστορία για την Παναγία: ό,τι, σύμφωνα με μια πατερική δοξασία, κανείς δεν πηγαίνει μήτε στην Κόλαση μήτε στον Παράδεισο μέχρι να 'ρθει η Δευτέρα Παρουσία· μέχρι τότε, οι ψυχές των αμαρτωλών έχουν μια γεύση (γέψη, όπως την έλεγε ο πατέρας μου) από Κόλαση, κι οι ψυχές των ενάρετων μια γεύση Παραδείσου. Και μόνο στη σκέψη, μου 'ρθε στεναχώρια – τόσο για τους δόλιους τους κολασμένους, που περιμένουν αιώνες πότε θα βρεθούν ολάκεροι μες στη φωτιά που τους σιγοκαίει, όσο και για τους ενάρετους, που ήταν μια ζωή τύπος κι υπογραμμός, και πρέπει πάλι να στηθούνε στην ουρά, καρτερώντας τη συντέλεια σαν το λεωφορείο.

Μόνο μία εξαίρεση υπάρχει σ' αυτόν τον κανόνα, είπε με τα πολλά ο πάπαρδος, που 'χε καθίσει στο μάρμαρο να ξαποστάσει, καθώς ήταν παχύς σαν ταύρος και, λέγε λέγε, είχε λαχανιάσει. Η Παρθένος.

Εγώ είχα βάλει φρέσκο λουμίνι στο καντήλι κι έφαγνα τα σπύρτα, και δεν έδινα και πολλή βάση. Τι πράγμα η Παρθένος; ρώτησα.

Ως μήτηρ Θεού, είναι ο μοναδικός άνθρωπος που βρίσκεται από τώρα στον Παράδεισο.

Γύρισα το κεφάλι απορημένη. Μόνη της;

Μόνη της.

Κατάμονη;

Άλλος κανείς.

Κι άξαφνα τα μάτια μου βουρκώσανε, γιατί σκέφτηκα τη δόλια την Παναγία, που τόσα πέρασε, που έχασε κι αυτή το σπλάγχο της, να κάθεται ολομόναχη χίλια και δυο χιλιάδες χρόνια, και να μην ακούει φωνή ανθρώπου – τι κι αν βρισκόταν στον Παράδεισο; Δεν έχει χειρότερη κόλαση απ' την ερημιά.

Και τώρα δα που τα θυμάμαι, πάλι κλαίω.

Μόνη, χωρίς τον γιόκα σου σιμά – κι εκείνος, πανταχού παρών, σκόνη χρυσή σκορπισμένη στην πλάση, να τη ρουφάνε τόσα στήθια και το δικό σου να το σφίγγει ο άδειος ουρανός ολόγυρα.

Έτσι κι εγώ.

Δε σβήνει η μαύρη ώρα απ' το μυαλό μου.

Τέλη Αυγούστου, και να βράζει ο τόπος – τι κι αν έχει πέσει το σκοτάδι, όλο το τσιμέντο της Αθήνας ξερνοβολάει χωρίς σταματημό το πύρωμα του

ήλιου, κι όσο και να κουνάω τη βεντάλια, ο αέρας γυρνάει καυτός στο πρόσωπό μου, κι η πλάτη της μαύρης πουκαμίσας μου έχει κιόλας μουσκέψει απ' τον ιδρώτα.

Τριγύρω, στις κερκίδες, σούσουρο, ανυπομονησία· γονείς, αδέρφια, φίλοι, συγγενείς – άλλοι περήφανοι, άλλοι σφιγμένοι, με χαμηλωμένα μάτια· πέρσι ήρθε μέχρι ο Κοκός να χαιρετίσει – φέτος, ποιος ξέρει;

Όσο βράζουμε στα σκοτεινά, πελώρια φώτα φέγγουνε στο στάδιο, κάνουν τη νύχτα μέρα – κι απ' τη μιαν άκρη ίσαμε την άλλη, μια θάλασσα από νιάτα, κορίτσια κι αγόρια μασκαρεμένα: αρχαίοι Έλληνες με ακόντια, ασπίδες και σπαθιά από ξύλο και χαρτόνι, φουστανελάδες, κλέφτες κι οπλαρχηγοί με ψεύτικα μουστάκια και κουμπούρια, άρματα φτιασμένα στο ποδάρι, που γράφουνε στο πλάι ΕΛΛΑΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ, και που στην κορυφή τους στέκουν λευκοντυμένες κοπελιές με δάφνες στο κεφάλι: η Ελλάς, η Δόξα, η Επανάστασις – και μπροστά μπροστά το πουλί της Χούντας, ο φοίνικας, που τάχατις γεννιέται μέσα από τις στάχτες του, μα που όπως τον έχουν ζωγραφίσει θυμίζει πιο πολύ φραγκόκοτα, που την έριξες στη θράκα ζωντανή και φτεροκοπάει να γλιτώσει.

Μαυροντυμένη και μόνη μες στο πλήθος, σαν ξέφτι απ' τον ποδόγυρο της νύχτας, στριφογυρνάω ολοέ-

να τη βέρα του Σήφη, που φορώ μαζί με τη δική μου. Μου πέφτει μεγάλη, μα δε μου πάει η καρδιά να τη δώσω στον χρυσικό να τη στενέψει· έτσι όπως κάθεται φαρδιά στον παράμεσο, μου φέρνει στον νου τα χοντρά του δάχτυλα, τη γούβα του χεριού του, που χώραγε όλο μου το μούτρο. Μόνο όταν παστρεύω το σπίτι τη βγάζω, μην τη χάσω, αν και τελευταία έχω βρει ένα κόλπο: τη σφηνώνω στον αντίχειρα, κι ως μην μπορώ μετά να τον λυγίσω. Κι άλλοτε πάλι, όπως απόψε, η βέρα του συχωρεμένου γίνεται η αγωνία μου, και μιας και δεν μπορώ πια να νοιαστώ τον ίδιο, νοιάζομαι το δαχτυλίδι του.

Κάθε τόσο, γέρνω μπρος και τα μάτια μου πασχίζουν να βρουν τον Χρήστο μες στο καρναβάλι· είναι ντυμένος αρχαίος, με μια κοντή κελεμπία σαν νυχτικό, δεμένη μ' ένα φαρδύ ζωνάρι, και κρατάει μια σάρισα, που απ' ό,τι μου 'πε ήταν ένα σουβλί έξι μέτρα, που βαστούσαν τα στρατά του Μεγαλέξα-ντρου. Αλλά είναι ένα σωρό παλικάρια με την ίδια φορεσιά, κι όλα τους φοράνε περικεφαλαία –κάτι χάρτινους κουβάδες, με τρύπες για τα μάτια και μια μπατανόβουρτσα στην κορφή– και δεν μπορώ να ξεχωρίσω ποιος είναι ο δικός μου.

Μα αυτό που με τρώει πάνω απ' όλα είναι η απορία. *Τι γυρεύω εδώ; Τι γυρεύει το παιδί μου εκεί χάρμω; Τι γίνηκε η οργή του; Πότε άλλαξε; Γιατί θυμάμαι λες κι ήταν χτες τα τηλέφωνα απ' το Παρίσι, που*

ενώ κρεμόμουν απ' τα χείλια του, ενώ δε χόρταινα ν' ακούω τη φωνή του, κάθε τόσο του 'λεγα Σους, γιατί φοβόμουν μην ακούει κανένα αυτί. Κι έπειτα απ' τον ατέλειωτο ξενιτεμό του, τα φαρμακωμένα χρόνια, κούφια και βουβά, με τις καρτ ποστάλ που μάζευα σαν εικονίσματα στο κομοδίνο, να τις κοιτώ ως να με πάρει ο ύπνος, ή να τις σφίγγω πάνω μου και να παρηγοριέμαι ότι τάχα αγκάλιαζα τον γιο μου, όταν γύρισε –καθώς δεν υπήρχε τρόπος, κι ας είχαμε κάνει μαύρα μάτια, να του πούμε να μείνει εκεί που ήταν– θυμάμαι που μάζευε ότι αληταριό βάνει ο νους στην κάμαρά του, και πιάνανε να τραγουδούν Πότε θα κάνει ξαστεριά, κι έτρεχα εγώ σαν την τρελή και τους παρακαλούσα να σωπάσουν, μη μας ακούσουν οι γειτόνοι και βρούμε τον μπελά μας. Όλα τα θυμάμαι, όπως κάθομαι και στρίβω τη βέρα γύρω γύρω: τους καβγάδες όταν γύρναγε αχάραγα και δε μου έλεγε πού ήταν όλη νύχτα και με ποιους, τα τρεξίματα στον Ανανία τον δικηγόρο κάθε φορά που τον μαζεύανε διά τα περαιτέρω, τα λαδώματα για να χαθεί ο φάκελός του, την κουστωδία του –τάχαμου καλλιτέχνες και ποιητές κι αρχιτεκτόνοι–, το τσουλί τη Μάγδα, που 'χε πατέρα στρατηγό εν αποστρατεία κι έβαζε εκ του ασφαλούς φιτιλιές στον Χρήστο μου επειδή τον είχε –ακόμα– του χεριού της. Ως και για το αποψινό θυμάμαι με τι μίσος και τι περιφρόνηση μιλούσε: *Το πανηγύρι των χουντόσκυ-*

λων, έτσι το 'λεγε, και Χολερική βαρετή των μισελ-
λήνων. Τι συνέβη, λοιπόν, και τότε, που του άλλαξε
τόσο τα μυαλά; Γιατί δε μου ανοίγει την καρδιά του,
ο άγγελός μου, γιατί δε μου λέει πια μισή κουβέντα,
λες κι είναι ξένος μες στο ίδιο του το σπίτι – όποτε
θυμάται να πατήσει το πόδι του, δηλαδή; Δεν ξέρει
πως ό,τι και να γίνει, ό,τι και να κάνει, εγώ θα τον
λατρεύω ακόμα πιο πολύ;

Καθώς περιμένω ν' αρχίσει το πατιρντί, να τε-
λειώνουμε μια ώρα αρχύτερα, καθώς σκουπίζω τον
λαιμό μου στο μανίκι μου –πότε κρέμασε και γέμι-
σε ζάρες σαν τη λαιμαριά του διάνου; πού πήγανε
τα νιάτα μου;-, ξάφνου το σύννεφο του φόβου σκιά-
ζει το μυαλό μου: κι αν ο μικρός σχεδιάζει καμιάν
αποκοτιά; Αλλά μεμιάς, όπως τόσες φορές στο πα-
ρελθόν, όπως κάθε μάνα στην ιδέα και μόνο πως το
παιδί της ίσως κινδυνεύει, κάνω τη σκέψη πέρα. Απο-
κλείεται, μονολογώ. Με τόσοι πολιτσήμους στην
μπούκα της Βασιλέως Κωνσταντίνου, με στρατιώ-
τες που κρατάνε πολυβόλα παραταγμένους μπρος
στους συνταγματάρχες και τους γαλονάτους, ποιος
θα τολμούσε και να στραβοκοιτάξει ακόμα; Κι ο
Χρηστάκος μου, μ' όλες τις παραξενιές του, χαζός
δεν είναι – δε θα βάλει το κεφάλι του στον ντορβά.
Μα απ' την άλλη (και να τος πάλι ο φόβος, που πο-
τέ δεν ξεμακραίνει για πολύ, σαν κακός μουσαφί-
ρης), για ποιον λόγο να μπλεχτεί σε κάτι που κοροί-

δευε; Και πώς τον άφησαν να πάρει μέρος, με τα φρονήματά του; (Που ό,τι κι αν λένε οι ενδιαμέσοι όταν παίρνουν το μπαξίσι τους, δε σβήνουν έτσι εύκολα.) Να δεις που κι αυτό δουλειά της Μάγδας είναι – θα 'βαλε τον πατέρα της να μεσολαβήσει. Αλλά με τι σκοπό; Αυτό είναι που με τρώει, που κάνει τον ιδρώτα μου πάγο.

Η Μαγδάλω, η χαρχάλω, με το στόμα το μεγάλο. Έτσι τη βρίζω μέσα μου, για να ξεδίνω μια στάλα. Η βδέλλα, το π'τανί. Αχ, πόσα τής έχω μαζεμένα! Αυτή του 'βαλε την ιδέα να ξενιτευτεί μικρό παιδί – αυτή τον έπεισε να γυρίσει με τα νάζια της – αυτή τον δασκάλεψε να πει τα θεοτικά στο φρουραρχείο, και τρέχαμε να τον βγάλουμε απ' το τρελάδικο – αυτή τον έμπλεξε στις ελεεινές παρέες της, και κατήντησε το παλικάρι μου, με τόσα χαρίσματα, τόση ομορφιά και ξυπνάδα, να τραβιέται με τον κάθε αξούριστο χασίκλα – αυτή του βάζει λόγια εδώ και χρόνια, λόγια φαρμακερά, εναντίον μας, που τον έκαναν να υψώνει τη φωνή στον Σήφη μου, που αν δεν ήταν ο Σήφης, στη ρούγα θα 'χε γεννηθεί το αχάριστο το πλάσμα, κι όχι σπουδές στα εξωτερικά δε θα 'βλεπε, μα ούτε δεκάρα τρύπια για κουλούρι! Η Μαγδάλω, η χαρχάλω. Κι έχει ένα στόμα, αλήθεια, μεγάλο σαν του βαθρακού, και μόνο για κακό τ' ανοίγει, για να σπείρει μίσος και διχόνοια. Μέχρι τι μου 'πε τις προάλλες; Το ξέρετε, κυρία Δέσποινα, ότι

είστε συνονόματη με τη γυναίκα του Παπαδόπουλου; Πώς κρατήθηκα και δεν της άστραψα μια ανάστροφη, της πορδής! Και να με κοιτάει με σηκωμένα τα φρύδια, λες κι είμαι ζαβή και δεν ξέρω τι μου γίνεται. (Και τι ήθελε να πει με δαύτο, μου λες; Ότι είμαι κι εγώ χουντικιά, που δε βάζω στο σπίτι μήτε μπισκότα Παπαδοπούλου, μην τα δει ο μικρός και μπαρουτιάσει;)

*Άξαφνα η μπάντα πιάνει να παίζει εμβατήρια και ταρατατζούμ, κι ο κόσμος χειροκροτάει, και τα μασκαρεμένα νιάτα μπαίνουν σε σειρά κι αρχίζουνε μια κουζουλή παρέλαση, που είναι σαν να βλέπεις ξεκούρδιστο ρολόι. Εγώ σκύβω πάλι και παλεύω να βρω τον Χρήστο μες στους στρατιώτες που ακολουθάν τον Μεγαλέξαντρο (έναν κοιλαρά, που το δίχως άλλο θα 'χε κάναν θείο υπουργό και τσάκωσε τέτοιο ρόλο, κομμένο και ραμμένο για τον γιο μου, που 'ναι ψηλός και κατάξανθος σαν τον πραγματικό του πατέρα – και μεμιάς δαγκώνω τη γλώσσα μου, *Σύνελθε, χαμένη, έναν πατέρα είχε ο Χρήστος*), αλλά είναι αδύνατον, κι έτσι κάθομαι πίσω και χαζεύω τα χοριτσόπουλα που στέκουν πάνω στ' άρματα.*

Και δίχως να το καταλάβω, αφήνομαι στ' όνειρο που κουβαλάω μέσα μου κρυφά εδώ και τριάντα χρόνια – ένα όνειρο που δεν τολμώ να ξεστομίσω μήτε σε ξομολόγο, γιατί ξέρω πως είναι βαριά αμαρτία, αγνωμοσύνη στον Θεό τον ίδιο, να 'χω παιδί

ολοζώντανο, πεντάγερο, κι αντίς να κάνω τον σταυρό μου, να ζητάω και τα ρέστα. Μα δεν μπορώ ν' αντισταθώ: πάνε τόσα χρόνια που ζει εντός μου αυτό το κοριτσάκι, το 'χω λαχταρήσει τόσο πολύ, το 'χω αναθρέψει και προικίσει με τόση φαντασία κι αποθυμιά, που έχει τρανέψει, έχει γίνει κόρη κανονική. Πόσα θα κάναμε παρέα, πόσα θα μοιραζόμασταν! Τι χαρές θα μου 'χε δώσει ως τώρα –και τι πίκρες: καλοδεχούμενες κι αυτές!–, τι εμπιστοσύνη θα μου 'δειχνε καθώς από κοπελίτσα θα γινόταν γυναίκα σαν εμένα... Μονάχα όνομα δεν έχει, γιατί δεν τόλμησα ποτέ να τη βαφτίσω, κι ας ζούσε μοναχά στον λογισμό μου. Φοβόμουν πως αν αποκτούσε κι όνομα, θα ξεπηδούσε από μέσα μου και θα κατακυριεύε τα πάντα, και στο τέλος θα 'χανα τα συλλοϊκά μου και θ' άρχιζα ν' αγοράζω ρούχα και γοβάκια και να ντύνω με δαύτα τον αέρα τον κοπανιστό, σαν κορίτσι που του κλέψανε την κούκλα. Και θα 'ταν αδικία και για τον γιο μου, θα 'ταν σαν να λέω, *Δε σε θέλω πια, έχω την αδελφή σου*. Έτσι, κανείς δεν έμαθε ποτέ για την κρυφή μου κόρη, και τώρα, κοιτώντας τις κοπέλες που μπορεί και να της έμοιαζαν –αν κι όχι: η κόρη μου θα 'ταν η ομορφότερη απ' όλες!–, κλωθογυρίζω τη γλυκιά της σκέψη μες στον νου μου σαν την καραμέλα.

Μόλις φτάνει μπρος στους επισήμους, κάθε φουρνιά της παρέλασης στέκει σουζα και χαιρετάει

–κορίτσια αγόρια, υψώνοντας το χέρι στους χου-
νταίους– κι έπειτα συνεχίζει τη γυροβολιά, σαν αλο-
γάκια σε πανήγυρη, και δίχως να το ξέρω, η ζωή μου
όπου να 'ναι θα γίνει συντρίμμια, και για χρόνια θα
με βασανίζει σαν έμπουσα η απορία: μπορούσα να
'χα κάνει κάτι; Να 'χα προλάβει το κακό; Και τι θα
'κανες μήπως; θα μου πεις. Κι όμως! Μπορούσα να
σκουντήξω τους πλαϊνούς, να κατέβω τρέχοντας στο
στάδιο και να ξεχυθώ αλαλιασμένη μες στο πλήθος,
τραβώντας τα μαλλιά και σκίζοντας τα ρούχα μου,
να κάνω τέτοιο σαματά, που να 'ρθουν να με πά-
ρουνε δεμένη, κι ο κόσμος, τρομαγμένος, να σκορ-
πίσει, κι η παράτα να διαλυθεί, κι ο Χρήστος μου
ποτέ να μην προφτάσει τον χαιρετισμό των επισή-
μων, τον τρισκατάρατο τον Παπαδόπουλο που βγαί-
νει μέσα απ' τη φρουρά, με τον Παττακό και τον
Μακαρέζο στο κατόπι του, για να δεχθεί την ανθο-
δέσμη που βαστάει η Ελλάς, να μην τραβήξει μέσα
απ' το κούφιο χαρτόνι της σάρισας το κρυμμένο ξί-
φος (πού το βρήκε; πώς κατάφερε να το μπάσει χω-
ρίς να πάρουν μυρωδιά οι υπεύθυνοι; Η Μάγδα κι
οι τάχαμου φίλοι του θα δηλώσουν πως δεν είχαν
ιδέα), να μη σημαδέψει το λαρύγγι του δικτάτορα,
που τον τραβάνε πίσω οι φρουροί με βροντερές φω-
νές –καθώς στο στάδιο ξεσπούν πανικός κι ουρλια-
χτά–, και να μην τον πετύχει με το ξίφος στον αρι-
στερό του ώμο.

Όμως ακόμα δεν ξέρω τι συμβαίνει, βλέπω μονάχα το μπουλούκι κι ακούω τις κραυγές –και μια ριπή πολυβόλου στον αέρα–, κι ενώ η καρδιά μου πάει να σπάσει, γιατί ο κοιλαράς Μεγαλέξαντρος έχει πέσει κατάχαμα και σκούζει, χέρια φρουρών μάς αρπάζουν και μας προστάζουν βρίζοντας να φύγουμε, και πριν το καταλάβω τα πόδια μου μ' έχουν κουβαλήσει στο Ζάππειο, όπου σωριάζομαι σ' ένα παγκάκι γιατί μου 'ρχεται ο θάνατος. (Στα λόγια μοναχά – πού τέτοια τύχη.)

Όλο το βράδυ δε θα κλείσω μάτι, κι όταν ξημερώσει κι απ' τον Χρήστο ακόμα ούτε φωνή ούτε ακρόαση, θ' αρχίσω να κλαίω με αναφιλητά, λες και κάτι μέσα μου ξέρει το κλάμα που με περιμένει, και δίνει μπροστάντζα στον πόνο. Δε θα ξέρω ποιον να πάρω, από πού να γυρέψω βοήθεια – και τρέμω να σηκώσω τ' ακουστικό, μη μου τηλεφωνεί κανείς εκείνη τη στιγμή. Στο τέλος, μεσημέρι πια, θα βάλω τα πιο τριμμένα μου μαύρα και κάτι παπούτσια που 'χουν λιώσει κι όλο ξεχνάω να πετάξω, κι έτσι, χήρα φτωχιά κι αξιοθρήνητη, θα πάω στην Ασφάλεια και θα παρακαλέσω γονατιστή –στ' αλήθεια: πεσμένη στο πεζοδρόμιο μπρος στον φύλακα, που με κοιτάει σαν ζητιάνα και θέλει να με διώξει με τις κλοτσιές μα με λυπάται κιόλα, και κάθε τόσο μονολογεί, *Βρε τι έπαθα*– να μου πουν αν έχουν στο κρατητήριο το παιδί μου, κι αν μπορώ να το δω. Μά-

ταια· ούτε οι δικές μου ικεσίες, ούτε του Ανανία, αργότερα, θα 'χουν αποτέλεσμα. Και καθώς το περιστατικό έχει κουκουλωθεί, και κανείς δεν ξέρει τι ακριβώς συνέβη, η υπόθεση δε θα φτάσει ποτέ στ' αυτιά των ξενιτεμένων Ελλήνων και των ξένων που εναντιώνονται στη Χούντα, για να μεσολαβήσουν και να σωθεί ο Χρήστος μου.

Όταν χτυπάει επιτέλους το τηλέφωνο, είναι πια πολύ αργά: μια κρύα φωνή θα μου πει ότι ο Χρήστος Νερατζάκης ευρέθη νεκρός εις το κελί του, συνεπεία αυτοαπαγχονισμού. Θα τον καταραστώ ουρλιάζοντας, Ψεύτη, σιχαμένε, σκάσε, θα του κλείσω το τηλέφωνο στα μούτρα. Δε θα το πιστέψω ποτέ. Το φάγανε το αγόρι μου, τριάντα τριώ χρονώ παλικάρι, το σταυρώσανε σαν τον Χριστό γιατί τόλμησε να σηκώσει κεφάλι. Κι όταν στο γραφείο κηδειών, μπροστά στο ξύλινο κουτί, ο νεκροθάφτης θα με ρωτήσει αν θέλω να δω τη σορό, θα γυρίσω πέρα το κεφάλι, όχι από σκληράδα, μα γιατί όσο δεν τον έχω δει νεκρό, μπορώ να ελπίζω, με μια τοσηδά ελπίδα, πως έχει γίνει κάποιο λάθος – ότι κατάφερε να το σκάσει, ζει στη Γαλλία ευτυχισμένος, έχει γυναίκα και παιδιά, κι ας με ξέχασε.

Στην κηδεία –πέρα, στο Λιόπεσι, να μη μας βρίσκει άνθρωπος– θα είμαστε εγώ κι ο παπάς· πριν αποσώσει τη δέηση, θα του χώσω ένα εικοσάρι στο χέρι και θα φύγω. Όταν, χρόνια μετά, το κράτος θα

προσφερθεί να αναλάβει την εκταφή και τη μετακομιδή στο Πρώτο, θα αντισταθώ, μα στο τέλος θα λυγίσω.

Μέσα μου είναι ο αληθινός του τάφος.

Γεννήθηκα το '23, σ' ένα χωριό όπου πια δε ζει κανείς. Κάτι χαλάσματα έχουν μείνει μόνο, και το Μνημείο Πεσόντων Βραχοπηγής, που υψώνεται μέσα απ' το κουφάρι της εκκλησιάς. Το ΚΚΕ κάθε χρόνο καταθέτει στεφάνι, και μιλούν για δαύτο στα σχολειά, μα μόνο αγρίμια και πουλιά το κατοικούν.

Απ' τα μικράτα μου, θυμάμαι πιο πολλά με το κορμί, παρά με το μυαλό μου: τη ζέστα της ξυλόσομπας στα πόδια μου, τα βράδια που έκαιγε και κόρωνε το σπίτι, κι όπως έπεφτα στο αχυρόστρωμα και σκεπαζόμουν με την μπατανία, ήταν τόσο γλυκιά η θαλπωρή, που παρακαλούσα να μην τέλειωνε η νύχτα, να μην ξημέρωνε ποτέ – γιατί μόλις χάραζε, κι η μάνα μου με ξύπναγε με μια σκουντιά, να σηκωθώ, να μαζέψω τις στάχτες στο τσίγκινο πιάτο, και να στήσω καινούρια φωτιά, το πέτρινο σπίτι ήταν παγωμένο σαν ανήλιαγη σπηλιά: την ευωδιά του φρεσκοψημένου ψωμιού, ή της κολοκύθας, καθώς σιγόβραζε μες στο σιρόπι που έδενε, την αφάδα της κοπριάς και της λάσπης όταν κυνηγιόμασταν ξυπόλυτα: τη θέα απ' την άκρη της πλαγιάς, τη Φλώ-

ρινα, που φάνταζε στα μάτια μας θαυμαστή μεγα-
 λούπολη, με το σινιάκι να κατακαθίζει πάνω της σαν
 λευκό σκουφί: τη φωνή της Κατίνας της τρελής, που
 ολημερίς καθόταν στο παράθυρο και τραγουδούσε,
 λέγοντας τραγούδια που μόνο εκείνη ήξερε, και που
 την έτρεφε όλο το χωριό, μια ο ένας και μια ο άλ-
 λος, όπως θα τάιζες αηδόνι στο περβάζι σου, να μη
 σου φύγει και χάσεις το κελάηδισμά του· το μετα-
 ξένιο χνούδι των νιογέννητων γατιών, πριν μου τα
 αρπάξει η μάνα μου για να τα πνίξει στον κουβά (τι
 κλάμα, τι χαμός, κάθε φορά! Να σκούζω χειρότερα
 απ' τη λεχώνα, *Μην τα σκοτώνεις, μη, μα η κυρα-Αν-
 νιώ ανένδοτη, Πάαινε, άιντε, κάθε φορά η ίδια ιστο-
 ρία, μια γάτα φτάνει για να χάφτει τα ποντίκια, δε
 θα μας τρώνε το ψωμί τα ζούδια!*)

Ήτανε γέροι οι γονείς μου όταν μ' έκαναν – πιο
 μικροί απ' ό,τι είμαι τώρα, σαραντάρηδες, όμως τα
 χρόνια εκείνα λογίζονταν σχεδόν ηλικιωμένοι, έτσι
 που έσβηγε ο κόσμος με το παραμικρό, σαν χαρα-
 κιά στην άμμο, από έναν πυρετό ή κι από μια γρα-
 τζουνιά ακόμα. Αφού όταν η μάνα μου γκαστρώθη-
 κε, ήτανε τέτοια η λαχτάρα τους, που φώναξαν για-
 τρώ απ' την πόλη, βέβαιοι πως της είχε κοπεί το αί-
 μα από καρκίνο, κι αυτός τους καθησύχασε, *Αξιοπε-
 ριέργος κι αξιοθαύμαστος η ανθρωπίνη φύσις*. (Δε λη-
 σμονώ, ωστόσο, την αρχή της μοίρας μου: ότι η μά-
 να μου, σαν μ' ένιωσε μέσα της, πρώτα σκέφτηκε

πως ήμουνα καρκίνος.) Κι επειδή με είχαν τάξει στην Παναγία τη Βραχοπηγιώτισσα, όταν ξεμύτισα –μεσάνυχτα Δεκαπενταύγουστου– με βαφτίσανε Δέσποινα. Μοναχοκόρη, φυσικά.

Παρόλο που, πιστεύοντας ότι θα μέναν άκληροι, είχανε δέσει στα χούγια τους, οι γονείς μου ήταν μαζί μου πράοι σαν τ' αρνιά: σε σύγκριση με τα παιδιά των χωριανών, που τρώγαν ξύλο με τη σέσουλα –ξύλο άγριο, ιδίως τα αγόρια: μύτες χείλια ματωμένα, μαλλιά ξεριζωμένα, μέχρι σπασμένα κόκαλα–, εγώ το πολύ να 'τρωγα κάνα σκαμπίλι, απ' τη μάνα μου, κι αυτό μονάχα όταν της είχα πρήξει το συκώτι και δεν άντεχε άλλο. Ο κυρ-Γιακείμης, ο πατέρας μου, άπλωνε χέρι –ένα χέρι τρανό και τραχύ, με χώμα ριζωμένο στα αυλάκια της παλάμης που δεν έφευγε μ' όλο το μοσχοσάπουνο του κόσμου– μόνο για να με χαϊδέψει, να μου ανακατέψει τα μαλλιά, να μου τσιμπήσει το μάγουλο, ή να με πιάσει με δείκτη κι αντίχειρα απ' το πιγούνι, ώστε να τον κοιτώ στα μάτια καθώς με δασκάλευε.

Το τωρινό μου διαμέρισμα, το σπίτι όπου αντρώθηκε ο Χρήστος μου, κι όπου έζησα τις πιο μεγάλες χαρές και τους φριχτότερους καημούς της ζωής μου, μοιάζει παλάτι σε σύγκριση με κείνο που μεγάλωσα. Μια κάμαρα ήταν όλο κι όλο, όπως και τα περισσότερα χωριατόσπιτα της Βραχοπηγής, μ' έναν ξύλινο χαλέ στο πίσω μέρος, και πλάι το κοτέτσι

και το μαντρί με τα ζωντανά. Ότι βλάσταινε στην αυλή, η μάνα μου το μάζευε και το ῥιχνε στο τσουκάλι – χαμομήλι, βοτάνια για κατάπλασμα, λάπαθα και ραδίκια για πίτα. Μ' εξαίρεση δυο τρεις γραμματιζούμενους (τον γιατρό, τον δάσκαλο του μονοθέσιου, τον παπά), όλοι οι υπόλοιποι, άντρες γυναίκες, ήταν αγρότες και βοσκοί, όσο τους άφηνε η δύστροπη γη του Βέρνου, κι οι αρρώστιες που κάθε τόσο θέριζαν τα ζώα, εύκολα όσο και τους ανθρώπους. Ο θάνατος ήταν τόσο συχνός λωποδύτης, που μέχρι κι εμείς τα παιδιά είχαμε συνηθίσει την όψη του, κι είχαμε καταλάβει πως ήταν ανελέητος: απ' τη γριά που σανίδωνε και την ξενυχτούσαν, ταβλισμένη στο ντιβάνι με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος κι ένα μαντίλι δεμένο γύρω απ' το σαγόνι, να μην κρεμάει ξαφνικά το στόμα και σου κόβονται τα ήπατα, μέχρι την έντρομη πουλάδα που αρπάζαμε απ' το κοτέτσι, για να την πάμε στη μάνα ή στον πατέρα μας για σφάξιμο (την πρώτη φορά, άντε τη δεύτερη, είχα μπήξει τα κλάματα, γιατί, καθώς δεν είχα κούκλες ή άλλα παιχνίδια, οι κότες ήτανε μια συντροφιά – μα σύντομα έμαθα ότι, αν δε χύσεις αίμα, η κοιλιά δε γεμίζει). Θυμάμαι μοναχά την αγωνία μου, όταν πέθαινε κάποιος συχωριανός, μην έρθει η σειρά των γονιών μου – και τα βράδια, πριν με πάρει ο ύπνος, έκανα παζάρια με τον Θεό: Μην πάρεις τημανούλα μου, πάρε την κυ-

ρα-Ξένη, που 'ναι εκατό χρονώ και δεν έχει κανέναν και κανείς δεν τη χωνεύει γιατί είναι στρίντζω και φαφούτα κι όταν παίζουμε το τόπι μάς διώχνει απ' την αυλή της με τη σκούπα.

Πόσο μικρός ήταν ο κόσμος μου! Ίδιο μυγόχεσμα στον χάρτη, διακόσια βήματα απ' τη μιαν άκρη ως την άλλη. Μέχρι τα δεκατέσσερα, όταν μου 'λαχε το μεγαλύτερο καλό με τη θωριά της συμφοράς, μόνο μέχρι τη Φλώρινα είχα πάει, κι αυτό μία φορά, όταν ο πατέρας μου με πήρε παρέα με το γομάρι για να κατέβει ν' αγοράσει κάτι φυτοφάρμακα – κι ήταν τέτοιος ο σαματάς κι η πολυκοσμία σε σύγκριση με τη Βραχοπηγή, που 'χα κολλήσει πάνω στο σαμάρι, με τα χέρια γύρω απ' τον λαιμό του γαιδιάρου, μη με παρασύρει ο χαλασμός και χαθώ για πάντα. Κι ούτε που μου περνούσε, βέβαια, απ' το μυαλό πως θα 'φευγα ποτέ: ήτανε σαν τα παραμύθια που μας διάβαζε ο κυρ-Θόδωρος, ο δάσκαλος, στην τάξη: άλλοι τόποι, άνθρωποι με ζωές αλλιώςτικες απ' των δικών μου, δεν υπήρχανε στ' αλήθεια – λόγια του αέρα, για να περνά η ώρα. Όταν μεγάλωνα, θα παντρευόμουν κάποιο απ' τ' αγόρια που 'χα αφήσει να με φιλήσουνε στο μάγουλο (στη ζούλα, πίσω απ' τα ακριανά δέντρα του δάσους), και θα μέναμε σ' ένα πετρόσπιτο ίδιο με το δικό μας, και το μόνο που θ' άλλαζε ήταν ότι εγώ δε θα έκανα μόνο ένα παιδί, αλλά δέκα. (Δεν ήξερα, βλέπεις, ότι κι ένα

παιδί φτάνει να σου γεμίσει την καρδιά, να γίνει αίμα σου αληθινό – αν κόψω τώρα, εδώ, το χέρι μου, θα τρέξει Χρήστος.)

Είναι και κάτι ακόμα που θυμάμαι, και που όπως κι αν το πω θ' ακουστώ φαντασμένη, επιπόλαιη – χαροκαμένη μάνα και ν' ακκίζεται; Μα αν δεν το πω, η ιστορία μου θα χάσει κάθε νόημα, μιας κι αυτό ήταν η αιτία για όσα έζησα.

Ήμουν όμορφη μ' αυτή την ομορφιά που γυρίζει κεφάλια, που γραπώνει τις καρδιές σαν μέγκενη. Δε χρειαζόμουν καθρέφτη – που έτσι κι αλλιώς δεν είχαμε – να μου το πει. Ήταν στο βλέμμα της μάνας μου, όταν καμιά φορά, αφήνοντας στη μέση την αγγαιρεία εκείνης της στιγμής, έπιανε το μούτρο μου ανάμεσα στα χέρια της και με κοιτούσε αχόρταγα – τα γκριζογάλανα μάτια μου, τα κόκκινα, ολόισια μαλλιά μου, τις αμέτρητες φακίδες στο γαλατερό μου δέρμα –, κι αφού μ' έφτυνε, έκανε τον σταυρό της και ξανάπιανε τη δουλειά, μα αφηρημένα, αδέξια, σαστισμένη, θαρρείς, με το πλάσμα που 'χε φέρει στον κόσμο· ήταν στις φωνές των αγοριών, που κόμπιαζαν και τραύλιζαν και γύριζαν αλλού τα μάτια όταν μου μιλούσαν – αλλά και στους καβγάδες τους, όταν τσακώνονταν και παίζανε ξύλο για το ποιος θα 'ρθει μαζί μου βόλτα στην πλαγιά· ήταν στην αγριωπή ματιά του παπα-Φώτη, που μ' έβαζε να κοινωνήσω τελευταία σ' όλο το χωριό, ίσως επει-

δή, όπως τον είχα κρυφακούσει να λέει, ήμουν ρούσα σαν τον Ισκαριώτη. (Μπορεί αυτό να 'ταν η αιτία, κι όχι η ομορφάδα μου: ότι, σαν σπάνια πεταλούδα ή εξωτικό πουλί, είχα ασυνήθιστα χρώματα.) Υπάρχουν, βέβαια, άνθρωποι που δε νιώθουν ποτέ την καλλονή τους – ή την ξεχνούν, όπως ξεχνάς ότι τα πόδια μπαίνουν σε σειρά για να βαδίσεις. Όμως εγώ δεν ήμουν έτσι: είχα καταλάβει από νωρίς ότι οι άλλοι γύρευαν κάτι από μένα – ένα κομμάτι αυτού που μου 'χε δώσει η τύχη. Να μπορούν, έστω, να με κοιτούν, σαν ήλιο δικό τους, στο σπίτι και στο στρώμα τους.

Έτσι, δεν έγινα η αγρότισσα που φανταζόμουν μικρή, ούτε η βοσκοπούλα που μεγαλώνει και γερνά και γίνεται το χώμα που πατάνε τα παιδιά και τα εγγόνια της. Για μένα, το παραμύθι έμελλε να αληθεύει – έστω κι αν ο πρίγκιπας μου δεν ήταν από αρχοντική γενιά, και δεν είχε μήτε παπούτσια δικά του.

Κανείς δεν ήξερε πώς ακριβώς είχε βρεθεί ο Ζαμπάκος ο Αρναούτης στο χωριό μας. Κάτι γιδοβοσκοί, που ξεχειμώνιαζαν μαζί με τα ερίφια στα χειμαδιά που 'ταν αραδιασμένα στα απόκρημνα βράχια, λέγανε πως τον είχαν δει να καταφτάνει απ' τη μεριά της Αλβανίας, ξυπόλυτος, με ρούχα μες στα χώμα-

τα, και τα μαλλιά γεμάτα φύλλα και ξερόκλαδα. Άλλοι, πάλι, πίστευαν πως είχε γεννηθεί στην πόλη, κι ότι σαν φάνηκε πως ήτανε ζαβός, οι άκαρδοι γονείς του τον έφεραν κρυφά στο βουνό και τον παράτησαν στο δάσος, όπου είχε μεγαλώσει μόνος, σαν το αγρίμι. Όποια κι αν ήταν η αλήθεια, δεν έμελλε να μαθευτεί, καθώς ο ίδιος ο Ζαμπάκος ήξερε να λείει μόνο μια λέξη – τ' όνομά του – ότι κι αν τον ρωτούσες, ότι κι αν του έλεγες, η απόκριση ήταν πάντα η ίδια: Ζαμπάκου! Ζαμπάκου! φώναζε, χτυπώντας τα πελώρια χέρια του στο στήθος, κι έπειτα ξεκαρδιζόταν, μ' ένα γέλιο βροντερό και ξέφρενο σαν του παιδιού.

Ήταν ολότελα αγαθός: το 'βλεπες στα μάτια του, που σε κοιτούσαν πάντα με απορία και περιέργεια, γουρλωμένα, καταπράσινα σαν τις γκαζές. Μπορούσες να του πεις, Σύρε να δεις αν έρχομαι, κι αυτός ο δόλιος πήγαινε και στεκόταν και περίμενε πότε θα φανείς. Μα ό,τι του έλειπε σε σπιρτάδα, το 'χε διπλό και τριδιπλό σε δύναμη και μπόι: ήταν ψηλός σαν δέντρο, με πλάτες τόσο φαρδιές και μπράτσα τόσο χοντρά που θα φόβιζαν κι αρκούδα, και καθώς ήταν υπάκουος, έβγαζε το ψωμί του κάνοντας κάθε λογής χαμαλοδουλειά: έκοβε ξύλα, όργωνε, μαστόρευε σκεπές, ξέχωνε αγκωνάρια, έγδερνε σφαχτά, ντάνιαζε τσουβάλια, άνοιγε μόνος του λάκκους στο μικρό νεκροταφείο – κι οι χωριανοί φρόντιζαν να

ἔχει πάντα το τσουκάλι του γεμάτο, μιας και, για να χορτάσει, ήθελε φαΐ για δέκα νοματαίους.

Ἐμενε σ' έναν έρημο στάβλο στην άκρη του χωριού· κοιμόταν κατάχαμα, πάνω σε κάτι παλιές βελόντζες, που μάζευαν τόσο χώμα, ώστε κάθε τρεις και λίγο φτερνιζόταν, κι ό,τι πουλιά βρίσκονταν γύρω σκόρπιζαν φοβισμένα. Εξόν απ' τα σακιά που φορούσε –καθώς και στη Φλώρινα να πήγαινες, δε θα έβρισκες ρούχα στο νούμερό του– είχε μόνο ένα μαγκάλι, να μην ξεπαγιάζει τον χειμώνα, κι ένα στρογγυλό μαύρο βότσαλο, που το χαρχάλευε διαρκώς στη μια παλάμη και δεν τ' αποχωριζόταν ποτέ. (Παιχνίδι, γούρι, θυμητικό της μάνας του; Κανείς δε θα το μάθαινε ποτέ.) Ἐτσι θεόρατος που ήταν, οι άντρες του χωριού έσπαγαν πλάκα προσπαθώντας να τον μεθύσουν: Έλα, Ζαμπάκο, ένα ποτηράκι ακόμα, έλα, γεια μας! – μα όσο τσίπουρο και να τον ποτίζανε, ήταν λες κι έπινε νερό· ίσα που ρόδιζαν μια ιδέα τα μάγουλά του, κι έπειτα γύρναγε στο φτωχικό του, έπεφτε τ' ανάσκελα και ξεραινόταν, και το ροχαλητό του αντηχούσε σ' όλο το χωριό, σαν την ανάσα καλόκαρδου δράκου, που μας φύλαγε όλους κάτω απ' τα φτερά του.

Για μας τα παιδιά, ο Ζαμπάκος ήταν ο καλύτερος, ο πιο αχώριστος φίλος. Μιας κι ο ίδιος κατά βάθος ήταν μικρό παιδί, άπαξ και σχόλναγε απ' τις δουλειές του, ερχότανε τρεχάλα να μας βρει. Και τι

δεν τον βάζαμε να κάνει, τον δόλιο! Τι να πέφτει στα τέσσερα και να καλπάζει πέρα δώθε σαν το αλογατάκι, με τρία και τέσσερα πιτσιρίκια στην πλάτη του, τι να μας ανεβάζει στα πιο ψηλά κλαριά των δέντρων, κι έπειτα να πηδάμε και να μας πιάνει, τι να τον θάβουμε κάτω από ένα βουνό κούτσουρα, για να δούμε αν μπορούσε να τα πετάξει και να λευτερωθεί... Κι εμένα, ειδικά, μου είχε αδυναμία, γιατί καθόμουν μαζί του στον στάβλο και του έλεγα παραμύθια, κι ας μην καταλάβαινε – του άρρασε ν' ακούει τη φωνή μου, κι όταν τέλειωνα, ξεσπούσε σε γέλια, ακόμα κι όταν η ιστορία ήταν λυπητερή, και μ' άρραζε με το ένα χέρι, με κάθιζε στον ώμο του σαν το πουλί, και με πήγαινε βόλτα. (Είχα πασχίσει μέχρι να του μάθω τ' όνομά μου, μα όσες φορές και να 'λεγα αργά τη λέξη *Δέσποινα*, εκείνος κούναγε το κεφάλι όλο χαρά κι απαντούσε, *Ζαμπάκου!*)

Ήταν ο καθαρότερος άνθρωπος του χωριού. Τα χρόνια εκείνα, βλέπεις, το μπάνιο και το λούσιμο δεν ήταν απλή υπόθεση: τράβα στην πηγή να φέρεις νερό, βάλ' το να βράσει στο καζάνι, γέμισε τη σκάφη, μπες μέσα, τρίψου καλά καλά με το σκληρό σαπουνι που πονάει σαν πέτρα, κι έπειτα βγες και σκουπίσου – κι άντε το καλοκαίρι. Τον χειμώνα, που πάγωνε ο τόπος, κι έπρεπε να τα κάνεις όλα αυτά με δέκα πήχες χιόνι ολόγυρα; Κι έτσι οι περισσότεροι χωριανοί ίσα που ένιβαν τα μούτρα τους, και περι-

μεναν να καλοκαιριάσει για να πλύνουν και το υπόλοιπο κορμί, ενώ άλλοι δεν άφηναν νερό να πέσει πάνω τους παρεκτός κι αν τους έπιανε βροχή, για να μη φύγει το μύρο της βάφτισης. Κι εγώ, μέχρι που έβγαλα στήθια, κι άρχισα να λαχταρώ χτενάκια και μυρωδιές της σταγόνας, με το ζόρι έμπαινα στη σκάφη – Άφκε με, βρε μάνα, τι να πλένομαι πάλι, αφού θα ξαναβρομίσω! Αλλά ο Ζαμπάκος, κάθε πρωί, με το χάραμα, πήγαινε στη βουνίσια πηγή, γδυνόταν, και με το νερό να τρέχει παγωμένο πάνω του, έτριβε όλο του το σώμα με μια βούρτσα, ώσπου κοκκίνιζε σαν το ψητό, κι έπειτα ξερίζωνε χουφτιές πευκοβελόνες και τις έτριβε πάνω στο πετσί του, για να πάρει το άρωμα των δέντρων. (Αφού τα αγόρια, που τον είχαν δει να νίβεται, τον παίρναν στο φιλό, Έλα, Ζαμπάκο, κάνε το πεύκο, μην κουνιέσαι!, κι αυτός έμενε ασάλευτος με τα χέρια απλωμένα.)

Το μεγαλύτερο μυστήριο, που οι άντρες του χωριού κουβέντιαζαν κρυφά στο καπηλειό, κι οι γυναίκες καθώς άπλωναν τα ρούχα, ήταν το αν ο Ζαμπάκος είχε ορέξεις ώριμου άντρα, ή αν ήταν και σε τούτο σαν παιδί, και δεν ήξερε τι είχε ανάμεσα στα σκέλια. Ήταν χωριανές που τον φοβόντουσαν, και δεν τον άφηναν να ζυγώσει – ακουμπούσαν το κατσαρόλι με το φαί στην πόρτα του στάβλου κι έφευγαν τρέχοντας. Εγώ δεν καταλάβαινα τον λόγο, κι ακόμα και τώρα θαρρώ πως άδικα τον σκιάζονταν αν

ΔΕΣΠΟΙΝΑ

είχε κακό σκοπό, δε θα τον συγκρατούσαν ούτε πόρτες, ούτε κάγκελα – μα δεν είχε· ό,τι σκίρτημα κι αν ένιωθε, το κράταγε μέσα του, και δεν το άφηνε ούτε στη ματιά του να φανεί – ειδάλλως θα 'χε πάρει εξαρχής τα κοριτσόπουλα του χωριού στο κατόπι, και θα 'χε καταλήξει σφαγμένος.

Για ό,τι συνέβη, λοιπόν, η ευθύνη είναι πέρα ως πέρα δική μου.